

Křesťanství, filosofie a Ježíš

Pokus o vyjasnění jednoho z kroků filosofické reflexe [2001]

(Věnováno Karlu Flosssovi k jeho 75. narozeninám)

Dnešní situace „křesťanského“ myšlení se vyznačuje dvojím rysem, dvojí charakteristikou, dvěma aspekty, jež jsou navzájem zdánlivě v překvapivém rozporu. Na jedné straně naprosto převládající většina dnešních evropských (a amerických) filosofů zachovává ve vztahu k theologickému dědictví i k současné theologické produkci silnější nebo méně silnou, ale výraznou distanci i když je nezaujatému a post-osvícenstvím nezatíženému pohledu naprosto zřejmé, že bez tohoto dědictví, resp. bez bytostného ovlivnění křesťanstvím je myšlení dokonce i oné většiny distancujících se myslitelů dějinně nemyslitelné a nemožné. To by naznačovalo, že jistý typ „křesťanskosti“ se v evropském (a poevropském, tedy i americkém atd.) myšlení zřetelně uplatnil a prosadil; nezáleží na tom, zda si toho takto ovlivnění myslitelé jsou vědomi a do jaké míry. Na druhé straně ono pro Evropu tak specifické, pod heslem a praporem „křesťanskosti“ a přímo „Kristovým“ se zformovavší a po staletí tu v těsnější, jindy ve volnější až i zcela napjaté spjatosti s filosofií rozvíjené, ale nikdy s filosofií (a vědou) se zcela neidentifikující myšlení theologické jeví povážlivé známky jakési ztráty té jediné skutečné, protože dějinné, dějinně uskutečněné („inkarnované“) základny, k níž se každý křesťan musí (a také může!, byť by o tom sebevíc theologů prohlašovalo, že to možné není) osobně vztahovat, totiž té základny, jíž i podle vyznavačských formulí je v dějinách narozený, víc než tři desetiletí živší a tři roky mocně působivší člověk Ježíš. Na místo tohoto člověka Ježíše už nejstarší generace křesťanů postavily mýto-poetický konstrukt, o jehož theologicko-filosofickou interpretaci se pak po staletí sváděly prudké zápasy. Není sporu o tom, že tyto zápasy byly z hlediska dalšího evropského myšlenkového vývoje zcela mimořádně produktivní (ostatně jako vůbec celý světodějný fenomén synkreze hebrejského a řeckého myšlenkového odkazu). Proto nemůže jít o žádný „očistný“ program, který by chtěl z dochované a nadále pokračující tradice „vyloupnout“ nějaké „ryzí jádro“, jak se někteří zastánci „kritické“ theologie domnívali a jak se to stále opakuje v námitkách jejich konzervativních protivníků. Problém stojí docela jinak a také jinde, tj. náleží převážně k jiným kontextům.

Křesťanské myšlení dvou tisíciletí (které ovšem navazovalo v mnoha ohledech na starší pokusy přinejmenším celého předcházejícího století, podnikané nejmladšími generacemi Židů tváří v tvář celý tehdejší svět pronikající helenizaci) bylo postaveno před obrovský, ve svých důsledcích nedohledný a navíc ani v rámci tehdejších možností vskutku nedohlížený úkol, totiž transponovat cosi jedinečného, totiž radostné poselství či dobrou zvěst Ježíše, Žida původem snad z Nazaréta (jak se to tehdy tradovalo), do podoby, v níž by dokázalo tehdejším „mezinárodním“ jazykem, totiž KOINÉ, oslovit všechny, kdo jsou schopni a ochotni porozumět. Všichni, kdo se o to nějak pokusili

(pochopitelně byli vedle nich četní, kdo prostřednictvím oné zjednodušené, lidové řečtiny nepoužili, ale ti se nutně dostali do historicky více nebo méně okrajové pozice, což samo ještě nic nevypovídá o jejich skutečném významu), byli nutně vystaveni četným omezením, a to jak osobním, individuálním, tak společenským, dobovým atd. atd. Tato omezení začínají působit ostatně ještě za Ježíšova života; evangelia dosvědčují, jak často docházelo k tomu, že lidé Ježíšovi nerozuměli a že si jeho slova i činy vykládali nesprávně. A nešlo přitom jen o nějaké náhodně příšlé posluchače, ale někdy dokonce i o jeho nejbližší žáky (učedníky). Takové neporozumění neznamená jen ztrátu některých složek a momentů Ježíšova poselství, ale také vstup (či přesněji: vsunutí) některých složek a momentů nových, o které Ježíšovi buď vůbec nešlo nebo které dokonce s jeho intencemi mohly být v rozporu (opět dokonce už v evangeliích máme vzpomínky na Ježíšovy výtky učedníkům, že nevědí, čího jsou ducha, L 9,55 aj.). Tím ovšem není nikterak řečeno, že se beze všech zprostředkujících svědků lze obejít; jen tolik platí, že přístup k jejich zprostředkování musí být nezbytně kritický. A to platí pochopitelně také v případě celého dalšího tradování, a to jak církevního (takřkajíc „oficiálního“), tak také veškerého „tradování“ jiného, tedy i v případě všech vědomých i méně vědomých způsobů navazování jak na ony tradenty evangelia o Ježíši-Kristu, tak i na jimi tradované interpretace vposledu evangelia Ježíše samého.

V tomto kritickém přístupu je nepochybně zapotřebí maximálně využít také všech dosažitelných a vhodných postupů filosofických. Konkrétně to znamená nutnost co nejpřísnějšího metodického odlišení kritického zkoumání vývoje křesťanství a křesťanského myšlení od co nejbezpečnějších pokusů o porozumění Ježíšovi. Tak jako se lze tématicky plně soustředit na dějiny platonismu po Platónovi, anebo naopak na Platóna samého (což pochopitelně nemůže znamenat nechat všechny dosavadní interpretace Platónova myšlení stranou, jako by jich nebylo), tak je nejen možno, ale dnes mimořádně nezbytno odlišit soustředění na osobu Ježíše Nazaretského od zkoumání všech proměn recepce jeho učení a interpretace jeho významu, jak nám jej zpřístupňují dějiny téměř dvou tisíciletí. Nehodlám theologům předpisovat, že to také musí provádět; považuji to prostě za jejich záležitost. Naproti tomu však mám za to, že se současní i budoucí filosofové, kteří jsou „křesťansky“ orientováni nebo na křesťanství jiným způsobem interesováni, tomuto úkolu či spíše metodické povinnosti nemohou vyhnout. To však zároveň znamená závazek jisté principiální distance a zásadní kritičnosti vůči všem pokusům o theologické (nebo pseudotheologické, to nechť posoudí theologové sami) rozostřování hranice mezi plným soustředěním na člověka Ježíše, který se dožil (přibližně) 33 let a byl popraven, a mezi konstrukcí povelikonočního Krista (tj. Mesiáše, tj. Pomazaného), ať už jakkoli zdůvodňovanou. Námitkou nemůže pak být, že mnoho významných momentů se při soustředění na Ježíše ztrácí; nic se z toho přece nemusí ztratit, pokud se soustředíme na dějiny křesťanství a křesťanského myšlení.

Tento problém se mi stále vrací, a to zcela naléhavým způsobem. Nejde jen o to filosoficky se vyrovnat se skutečností, že nefilosof Ježíš, zakotvený v nefilosofické hebrejské (zejména prorocké) tradici, v nejrůznějších mediacích ovlivnil evropské a Evropou ovlivněné myšlení dvou tisíciletí a že ještě nadále bude naše myšlení a myšlení našich potomků ovlivňovat, takže je nezbytné mu dát patřičné místo nejen mezi velkými mysliteli všech dob (jak to učinil třeba Karl Jaspers), ale zejména v dějinách evropského, na starých řeckých myslitelích spočívajícího a řeckým dědictvím nesmazatelně poznamenaného myšlení samého. Je třeba si položit otázku, zda je duchovní a myšlenkový odkaz Ježíšův (tj. člověka Ježíše) vůbec možno filosoficky interpretovat jinak, než to začali původně dost nevědomky a později přímo programově dělat myslitelé první církve a pak církevní Otcové a velcí theologové atd., tj. myslitelé hluboce ovlivnění řeckým, tj. nehebrejským způsobem myšlení. Náš Emanuel Rádl nepřímou poukázal na tento problém tím, že Ježíše zařadil ve svých *Dějínách filosofie* na počátek středověku, a to v obrovském napětí jak proti prvotnímu platonismu, tak proti pozdějšímu aristotelismu a celé scholastice; jeho pokus se pro mne stal mimořádně naléhavou výzvou, k níž se opětovně vracím ve svých úvahách. Velkou „provokací“ pro mne už celých dvacet let je jedno místo na samém konci Patočkova „doslovu po 33 letech“ k vlastní habilitační práci, kde výslovně mluví o „novém mýtu, jednom z nejhlubších, nejrozšířenějších“, o „smyslem nevyčerpateľném“ mýtu „o božském člověku, člověku dokonale pravdivém, jeho nutném konci a nezbytném zmrtvýchvstání“. Patočka užívá biblických formulací (např. z Jana: „Pravda, slovo se stalo tělem“; nebo „království Boží, které již nastalo, již je mezi námi“) i formulací dogmat (mluví o Bohočlověku). A přece celou dobu čtenář cítí, že to vše by mohlo za pomoci těchto slov a formulí mířit ve skutečnosti k Sókratovi. Někteří z prvních křesťanských myslitelů byli vskutku strženi Platónem a jeho Sókratem a měli dokonce vnitřní potřebu Platóna interpretovat jako prvního křesťanského filosofa nebo filosofujícího proroka „před Kristem“. Zmíněné provokující místo bylo formulováno ve dnech začínající normalizační zátopy, kdy slovo o „zmrtvýchvstání“ toho, kdo musel být nutně zahuben, mělo zřetelné mimoteoretické konotace. To vše naznačuje, že šlo spíše o literární výpůjčku, nikoliv o vážně zacílenou filosofickou interpretaci (odtud také ta neostrost vyjádření). Nicméně i Patočka a jeho vztah ke křesťanství si zaslouží v rámci pokusů o filosofickou recepci a interpretaci Ježíšovy „dobré zvěsti“ soustředěnou pozornost. A ovšem: nejpozoruhodnější inspirací je Dostojevského Velký Inkvizitor, zapovídající Ježíšovi, aby třeba jen odpovídal: „Neodpovídej, mlč. A co také bys mohl říci? Příliš dobře vím, co řekneš. A ty ani nemáš práva, abys připojoval něco k tomu, co řečeno bylo tebou dříve. Proč jsi přišel nám překážeti? Neboť jsi přišel nám překážeti, a sám to víš.“

Žádný filosof si nemůže dělat nárok na to, že lépe interpretuje Ježíše a jeho odkaz, než toho až dosud byli schopni theologové. A je nepochybné, že ani ta nejlepší, nejhlubší, nejpromyšlenější filosofická interpretace nikdy nepostihne

vše. To však stejnou měrou platí i o každé interpretaci theologické; ani ta nemůže pretendovat, že by postihla vše. Filosofická interpretace také nebude chtít nahrazovat, vytlačovat, vytěšňovat interpretace theologické. Filosof má dokonce mnoho důvodů, proč pozorně číst a poslouchat, co píší a říkají theologové. Na čem však filosof dnes musí stát a na čem musí trvat, to je jeho právo přistupovat k Ježíšovu myšlenkovému odkazu po svém a bez theologického zprostředkování. Filosof chce interpretovat Ježíše samého - a ne pouze Ježíše, jak ho viděli a chápali (i nechápali) jeho prostí učedníci a později řecky vzdělaní následovníci a interpreti, vysoce postavení hodnostáři i vynikající theologové atd. To vše jsou sekundární zdroje, které se samy musely opírat o cosi primárního, základního. Skutečný Ježíš nemůže být zaměňován za produkty zbožné víry prvních ani dalších křesťanů, církevních a koncilových Otců atd., neboť ti všichni musí být i při největší své genialitě a upřímnosti a věrohodnosti atd. měřeni mírou, k níž se i oni sami museli vztahovat a kterou museli nad sebou uznávat, když se stávali svědky toho, koho přijali za svého Pána (máme-li uznat, že byli jeho žáky a následovníky). Ježíše nemůžeme dost dobře pochopit bez dostatečného porozumění těm zdrojům, z nichž vycházel on sám, a to nebyly zdroje křesťanské, nýbrž hebrejské, starozákonní (i když nikoli přesně v tom rozsahu, jak je před sebou máme dnes). Byly to zdroje neoddelitelně spjaté se společností a epochou, vyznačovací se původností, ještě neovlivněnou řeckým způsobem myšlení a chápání světa i člověka, ale postupně vystavené řeckým vlivům, a to ještě v době hluboce předkřesťanské. To, že židovské kořeny Ježíše z Nazaréta, který se zdá být řeckými vlivy naprosto nedotčen, nesmějí být bagatelizovány, nás, ne-li jako jediné, tedy jistě jako jedno z nejvýznamnějších poučení může vskutku uchránit ode všeho druhu doketických tendencí, které znamenají mytizaci, remytizaci a ideologizaci křesťanského zvěstování. Židovství Ježíšovo bylo zcela zanedbáváno a potlačováno při konstrukci „kérygmatického Krista“, tj. zdogmatizovaného modelu Bohočlověka, eventuálně vybaveného kosmickými parametry Nic proti modelům, zejména v dobách, kdy jako jediné umožňovaly pojmovou přesnost tam, kde jedinou alternativou mohly být jen fantasmagorie a myšlenkové zkratky. Ale model je vždy modelem něčeho (nebo někoho) a musí se nechat konfrontovat s tím, k čemu (komu) se vztahuje a na čem (kom) je bytostně (nejen deklarativně) závislý.

A výsledek těchto úvah? Je prostý: vezmou-li theologové tuto situaci vážně nebo ne, je jejich věcí, a nikdo to nemůže vykonat za ně ani jim předpisovat, jak to mají udělat, aby nepřestali být theology. Ale nikdo z nich nemá ani práva, ani legitimních důvodů pro to, aby rozhodnutí ve věci samé vyhradil natrvalo právě jen theologům. Filosofie se v důsledku křesťanských vlivů a v důsledku své vlastní vnímavosti vůči nim (neboť tzv. vlivy nikdy nejsou jednostrannou, jednosměrnou záležitostí) hluboce, až do svých kořenů proměnila a nadále proměňuje. A protože filosof, má-li být náležitým filosofem, musí usilovat o to, aby věděl, co dělá, když myslí, a aby také dobře věděl, na co navazuje a chce

navazovat, a také nač nenavazuje a navazovat nechce (anebo s jakými pouze omezeními), neexistuje žádná vnitrosvětlná instance, která by mohla (směla) filosofům tento směr bádání upírat (nebo dokonce zakazovat, což by už dnes nemělo tu razanci, jako kdysi). Pokud se to někomu přece jen velmi nezdá, nezbyvá mu než vyběhnout na agoru a vyslovit své důvody.